

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПІДЛІТКОВОМУ ТА ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Максѡм К. В. Соціально-психологічні особливості розвитку емоційного інтелекту в підлітковому та юнацькому віці. В статті розглянуто основні концептуальні підходи до визначення емоційного інтелекту як соціально-психологічного феномену в роботах зарубіжних і вітчизняних науковців. Викладено результати емпіричного дослідження соціально-психологічних особливостей розвитку емоційного інтелекту у молоді. Проаналізовано особливості розвитку когнітивного, афективного і конативного компонентів емоційного інтелекту в підлітковому та юнацькому віці, визначено вікові особливості формування даних конструктів.

Ключові слова: емоційний інтелект, підлітковий вік, юнацький вік, емоційна обізнаність, емпатія, управління емоціями, самомотивація, розпізнавання емоцій.

Максѡм Е. В. Социально-психологические особенности развития эмоционального интеллекта в подростковом и юношеском возрасте. В статье рассмотрено основные концептуальные подходы к определению эмоционального интеллекта как социально-психологического феномена в работах зарубежных и отечественных учёных. Изложено результаты эмпирического исследования социально-психологических особенностей развития эмоционального интеллекта у молодёжи. Проанализировано особенности развития когнитивного, аффективного и конативного компонентов эмоционального интеллекта в подростковом и юношеском возрасте, определены возрастные особенности формирования данных конструктов.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, подростковый возраст, юношеский возраст, эмоциональная осведомлённость, эмпатия, управление эмоциями, самомотивация, распознавание эмоций.

Актуальність дослідження. Термін «емоційний інтелект» почали використовувати тільки у 1990-х роках в зарубіжній літературі, але за досить короткий проміжок часу він став предметом багатьох вітчизняних наукових досліджень. Така популярність обумовлена практичним інтересом до проблеми соціально-психологічних особливостей розвитку даного конструкту особистості. Високий рівень розвитку емоційного інтелекту все частіше обговорюється як невід'ємна складова успішної людини, особливо в сферах управління та бізнесу (наприклад, на Всесвітньому економічному форумі емоційний інтелект включено до списку найважливіших компетенцій до 2020 року). На сьогодні вже існують розроблені тренінгові програми, що сприяють підвищенню рівня емоційного інтелекту, але вони спрямовані, здебільшого, на людей віком 20-50 років, що хочуть покращити за рахунок розвитку емоційного інтелекту свої управлінські якості. Крім того дані розробки досить часто не мають достатнього наукового підґрунтя. Аналізуючи концептуальні підходи до визначення емоційного інтелекту, а також структуру даного конструкту, доцільним є вивчення соціально-психологічних особливостей

розвитку емоційного інтелекту в підлітковому і юнацькому віці і розробка програм його розвитку на даних вікових етапах.

Стан наукового дослідження проблеми. Термін «емоційний інтелект» почали використовувати на початку 1990-х років. В працях американських психологів П. Селовея, Дж. Майєра, Д. Гоулмана проаналізовано і виділено структурні компоненти емоційного інтелекту; Р. Бар-Он вперше ввів термін «коефіцієнт емоційності»; Л. Виготський, С. Рубінштейн і А. Леонт'єв звернули увагу на єдність афективних та інтелектуальних процесів. Заслугують уваги праці Д. Люсіна, Г. Гарскової, І. Андрєєвої, А. Панкратової, Т. Березовської, С. Дерев'янка, Е. Носенко, Г. Березюк і О. Філатової, в яких розглянуті різноманітні підходи до структури емоційного інтелекту, представлені дослідження з проблеми концептуалізації цього феномена, його функцій, проаналізовано можливості розвитку емоційного інтелекту.

Об'єкт дослідження – емоційний інтелект.

Предмет дослідження – соціально-психологічні особливості розвитку емоційного інтелекту в підлітковому і юнацькому віці.

Мета дослідження: проаналізувати вікові особливості розвитку емоційного інтелекту у молоді.

Задачі дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз існуючих концептуалізацій загальних закономірностей розвитку емоційного інтелекту.
2. Провести емпіричне дослідження особливостей розвитку емоційного інтелекту в підлітковому віці.
3. Провести емпіричне дослідження особливостей розвитку емоційного інтелекту в юнацькому віці.
4. Визначити вікові особливості розвитку структурних компонентів емоційного інтелекту у молоді.

Виклад основного матеріалу. Термін «емоційний інтелект» почали використовувати на початку 1990-х років, хоча витоки концепції даного феномену можна побачити ще в давніх філософських вченнях (ідеї Аристотеля про взаємозв'язок когнітивних та емоційних процесів, протиставлення емоцій і розуму у філософів Нового часу, провідна роль емоцій і почуттів у теорії природного виховання Ж. Ж. Руссо і т.і.) [4]. Становленню поняття емоційного інтелекту як соціально-психологічного феномену передувала послідовна зміна точки зору вчених про співвідношення емоційних і пізнавальних процесів в структурі особистості. В працях американських психологів П. Селовея [2], Дж. Майєра [1], Д. Гоулмана [3] проаналізовано і виділено структурні компоненти емоційного інтелекту; Р. Бар-Он вперше ввів термін «коефіцієнт емоційності»; Л. Виготський, С. Рубінштейн і А. Леонт'єв звернули увагу на єдність афективних та інтелектуальних процесів. Заслугують уваги праці Д. Люсіна, Г. Гарскової, І. Андрєєвої, В. Москаленко, А. Панкратової, Т. Березовської, С. Дерев'янка, Е. Носенко, Г. Березюк і О. Філатової, в яких розглянуті різноманітні підходи до структури емоційного інтелекту [5], представлені дослідження з проблеми кон-

цептуалізації цього феномена, його функцій, проаналізовано можливості розвитку емоційного інтелекту та ін.

Таким чином, аналіз зарубіжних і вітчизняних досліджень з проблеми концептуалізації і проблем вимірювання емоційного інтелекту показав, що існує безліч підходів до визначення і розуміння даного конструкту, що доповнюють один одного. Об'єднує існуючі концепції розуміння емоційного інтелекту як здатності до ідентифікації та управління емоціями [6], а щодо уточнень компонентів даного конструкту й досі ведуться дискусії.

В наших попередніх дослідженнях була запропонована структурна модель емоційного інтелекту, що побудована на основі аналізу теоретичних і прикладних досягнень науковців у вивченні даного феномену і поєднує в собі структурні компоненти емоційного інтелекту з їх функціональною направленістю (таблиця 1). Адже саме практична спрямованість розвитку і використання емоційного інтелекту в життєдіяльності людини у 1990-х роках зумовила популярність книги Д. Гоулмана і пояснює великий попит на сучасні тренінги розвитку даного конструкту. Слід зауважити, що представлені структурні компоненти тісно взаємопов'язані між собою і окремий їх розвиток не дасть бажаних результатів. Але дана модель дозволяє підбирати комплекс вправ і їх послідовність для поступового розвитку потрібних здібностей і якостей.

Таблиця 1.

Структурна модель емоційного інтелекту

Структурні компоненти	Форми прояву	Функції
Когнітивний компонент	<ul style="list-style-type: none"> • Ідентифікація емоцій • Усвідомлення і аналіз емоційних проявів • Встановлення причинно-наслідкових зв'язків в емоційній сфері 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Інтерпретативна ✓ Комунікативна
Афективний компонент	<ul style="list-style-type: none"> • Управління емоціями • Ціннісні орієнтації • Емоційне ставлення • Емпатія 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Регулятивна ✓ Стресозахисна ✓ Комунікативна
Конативний компонент	<ul style="list-style-type: none"> • Спрямованість на емоційне пізнання • Емоційна активність • Самомотивація 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Активізуюча ✓ Комунікативна

Також, аналізуючи дану модель можна помітити, що комунікативну функцію виконують всі три виділені структурні елементи, що підкреслює значний вплив емоційного інтелекту саме на комунікативні навички особистості, що в свою чергу і сприяє успішності життєдіяльності людини в соціумі.

Базуючись на даній структурній моделі для аналізу вікових особливостей розвитку емоційного інтелекту у молоді було проведено емпіричне до-

слідження за допомогою методики М. Холла. Питання даної анкети розбиваються на 5 шкал («емоційна обізнаність», «управління своїми емоціями», «самотивація», «емпатія», «розпізнавання емоцій інших людей»), які дозволять проаналізувати особливості розвитку зазначених структурних компонентів емоційного інтелекту молоді. Респондентами виступила молодь м. Чернігова підліткового і юнацького віку.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що у молоді всі структурні компоненти емоційного інтелекту ще продовжують розвиватися, при цьому в підлітковому віці середні показники емоційного інтелекту будуть значно відрізнятися від середніх показників респондентів юнацького віку.

В результаті проведеного дослідження було отримано наступні дані, що представлені в таблиці 2.

Таблиця 2.

Середні показники емоційного інтелекту за методикою М. Холла

Шкала	Середній показник по всім респондентам (n=40)	Стандартне відхилення	Середній показник по респондентам підліткового віку (n=20)	Стандартне відхилення	Середній показник по респондентам юнацького віку (n=20)	Стандартне відхилення
Емоційна обізнаність	7.65	4.64	6,00	4.55	9.30	4.22
Управління своїми емоціями	1.9	7.48	-1.95	6.61	5.75	6.32
Самотивація	7.65	6.35	4,00	6.32	11.30	3.83
Емпатія	7.8	6.04	4.20	5.15	11.40	4.59
Розпізнавання емоцій інших людей	6.18	6.89	1.75	6.57	10.60	3.63
Інтегративний рівень	30.98	22.11	14.50	15.56	47.45	13.77

Отже, отримані дані свідчать про те, що емоційний інтелект молоді має низький рівень розвитку, що підтверджує припущення про те, що даний конструкт в підлітковому віці ще тільки формується. Крім того, середні показники респондентів юнацького віку вищі за всіма шкалами методики, що також підтверджує нашу гіпотезу.

Проведений статистичний аналіз достовірності різниці середніх за допомогою t-критерія Стьюдента (таблиця 3) свідчить про статистично значущі відмінності за показниками всіх шкал методики між групами респондентів підліткового і юнацького віку.

Цікавим є те, що найменше різняться між собою показники шкали «Емоційна обізнаність», яка відповідає когнітивному компоненту структури емоційного інтелекту. Отже, можна зробити припущення про те, що когнітивний

компонент емоційного інтелекту формується швидше, в той час, як афективний і конативний компоненти в підлітковому віці є ще недостатньо сформованими. Враховуючи функції, які виконують дані компоненти, цим можна пояснити і вікові соціально-психологічні особливості підліткової комунікації.

Таблиця 3.

Результати статистичного аналізу із застосуванням t-критерію Стьюдента

Шкала	Значення t-критерію (двовибірковий, для незалежних вибірок)	Рівень значимості відмінностей
Емоційна обізнаність	-2,381	$p \leq 0,05$
Управління своїми емоціями	-3,766	$p \leq 0,01$
Самотивація	-4,416	$p \leq 0,01$
Емпатія	-4,668	$p \leq 0,01$
Розпізнавання емоцій інших	-5,273	$p \leq 0,01$
Інтегративний рівень	-7,091	$p \leq 0,01$

Проведений кореляційний аналіз отриманих даних (таблиця 4) показує також прямий сильний взаємозв'язок показників окремих шкал методики із інтегративним показником, що підтверджує важливість розвитку всіх компонентів емоційного інтелекту для ефективної комунікації. Та знову ж таки, бачимо, що у молоді рівень значимості взаємозв'язку загального рівня емоційного інтелекту саме зі шкалою «Емоційна обізнаність» менше, ніж з рештою шкал. Такі результати дають можливість зрозуміти, що для побудови ефективної програми розвитку емоційного інтелекту в молоді потрібно спиратися на розвиток саме афективного і конативного компонентів емоційного інтелекту, в той час як більшість сучасних тренінгових програм розвитку емоційного інтелекту базуються на роботі з когнітивними функціями.

Висновки. Аналіз існуючих досліджень з проблеми концептуалізації і проблем вимірювання емоційного інтелекту показав, що існує безліч підходів до визначення і розуміння даного конструкту, що доповнюють один одного. Об'єднує існуючі концепції розуміння емоційного інтелекту як здатності до ідентифікації та управління емоціями. Доречним є виділення в структурі емоційного інтелекту когнітивного, афективного і конативного компонентів.

Отримані дані емпіричного дослідження свідчать про те, що емоційний інтелект молоді має низький рівень розвитку. Але при цьому – середні показники респондентів юнацького віку вищі за всіма шкалами методики. Це підтверджує припущення про те, що даний конструкт в підлітковому віці ще тільки формується і продовжує розвиватися в юнацькому віці.

Менш помітними віковими відмінностями розвитку емоційного інтелекту молоді виявилися в когнітивному компоненті його структури. Отже, доречним є припущення про те, що когнітивний компонент емоційного інтелекту фор-

мується швидше, в той час, як афективний і конативний компоненти в підлітковому віці є ще недостатньо сформованими. Враховуючи функції, які виконують дані компоненти, цим можна пояснити і вікові соціально-психологічні особливості підліткової комунікації.

Менш помітними вікові відмінності розвитку емоційного інтелекту молоді виявилися в когнітивному компоненті його структури. Отже, доречним є припущення про те, що когнітивний компонент емоційного інтелекту формується швидше, в той час, як афективний і конативний компоненти в підлітковому віці є ще недостатньо сформованими. Враховуючи функції, які виконують дані компоненти, цим можна пояснити і вікові соціально-психологічні особливості підліткової комунікації.

Таблиця 4.

**Значимі показники кореляційного аналізу
(коефіцієнт кореляції Пірсона)**

Шкала		Емоційна обізнаність	Управління своїми емоціями	Самотивація	Емпатія	Розпізнавання емоцій інших людей	Інтегративний рівень
Емоційна обізнаність	коефіцієнт кореляції						0,373
	рівень значимості						$p \leq 0,05$
Управління своїми емоціями	коефіцієнт кореляції			0,732		0,515	0,761
	рівень значимості			$p \leq 0,01$		$p \leq 0,01$	$p \leq 0,01$
Самотивація	коефіцієнт кореляції		0,732		0,454	0,649	0,813
	рівень значимості		$p \leq 0,01$		$p \leq 0,01$	$p \leq 0,01$	$p \leq 0,01$
Емпатія	коефіцієнт кореляції			0,454		0,705	0,721
	рівень значимості			$p \leq 0,01$		$p \leq 0,01$	$p \leq 0,01$
Розпізнавання емоцій інших людей	коефіцієнт кореляції		0,515	0,649	0,705		0,884
	рівень значимості		$p \leq 0,01$	$p \leq 0,01$	$p \leq 0,01$		$p \leq 0,01$
Інтегративний рівень	коефіцієнт кореляції	0,373	0,761	0,813	0,721	0,884	
	рівень значимості	$p \leq 0,05$	$p \leq 0,01$	$p \leq 0,01$	$p \leq 0,01$	$p \leq 0,01$	

Проведений кореляційний аналіз отриманих емпіричних даних показує також прямий сильний взаємозв'язок показників окремих шкал методики М. Холла із інтегративним показником, що підтверджує важливість розвитку всіх компонентів емоційного інтелекту для ефективної комунікації. Такі результати дають можливість зрозуміти, що для побудови ефективної програми розвитку емоційного інтелекту молоді потрібно спиратися на розвиток саме афективного і конативного компонентів емоційного інтелекту, в той час як більшість сучасних тренінгових програм в сфері емоційного інтелекту базуються на роботі з когнітивними функціями (які у молоді, за результатами дослідження, випереджають розвиток інших компонент). Нерівномірний розвиток структурних компонентів емоційного інтелекту може призвести до проблем в комунікації і в життєдіяльності людини в цілому.

Перспективи подальших досліджень вбачаються в розробці і впровадженні ефективної комплексної програми розвитку емоційного інтелекту, яка враховує вікові особливості молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Mayer J. D. A new field guide to emotional intelligence. / J. D. Mayer // *Emotional intelligence in everyday life*. – 2006. – №2. P.3-26.
2. Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. R. Models of Emotional Intelligence // Sternberg R. *Handbook of Intelligence*. – Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2000. – P. 396-420.
3. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект / Д. Гоулман. – М. : АСТ, 2008. – 478 с.
4. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект як форма прояву важливої складової особистісного потенціалу – рефлексивної свідомості / Е. Л. Носенко // *Вісник Дніпропетровського університету. Сер. : Педагогіка і психологія*. – 2012. – Т. 20, вип. 18. – С. 116-122. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdupp_2012_20_18_20.
5. Собченко О. М. Здібності у структурі емоційного інтелекту як фактор формування особистості. / О. М. Собченко // *Наука. Релігія. Суспільство*. – 2010. – №4. – С.85-87.
6. Юркевич В. С. Проблема емоционального интеллекта / В. С. Юркевич // *Вестник практической психологии образования*. – 2005. – № 3(4). – С. 4 – 10.

REFERENCES TRANSLITERATED

1. Mayer J. D. (2006). A new field guide to emotional intelligence. *Emotional intelligence in everyday life*, 2, 3-26.
2. Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. R. (2000). *Models of Emotional Intelligence*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 396-420.
3. Goulman D. (2009). *Emocional'nyj intellekt [Emotional intelligence]*. Vladimir: VKT [in Russian].
4. Nosenko E. L. (2012). *Emocijnij intelekt jak forma pojavu vazhivoї skladovoї osobistisnogo potencialu – refleksivnoї svidomosti [Emotional intelligence as a form of manifestation of an important component of personal potential - reflexive consciousness]* *Visnik Dnipropetrovsk'kogo universitetu. Ser. : Pedagogika i psihologija*. Vol. 20/18, 116-122. – Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdupp_2012_20_18_20 [in Ukrainian].
5. Sobchenko O. M. (2010) *Zdibnosti u strukturi emocijnogo intelektu jak faktor formuvannja osobistosti [Ability in the structure of emotional intelligence as a factor in the formation of personality]* *Nauka. Religija. Suspil'stvo*. Vol. 4, 85-87[in Ukrainian].
6. Jurkevich V. S. (2005) *Problema jemocional'nogo intelektta [The problem of emotional intelligence]* *Vestnik prakticheskoy psihologii obrazovanija*. Vol. 3(4), 4-10 [in Ukrainian].

Maksom K. V. Socio-psychological peculiarities of the development of emotional intelligence in adolescence and in youthful age. The article deals with the main conceptual approaches to the definition of emotional intelligence as a socio-psychological phenomenon in the work of foreign and domestic scientists. The analysis of research has shown that there are many approaches to the definition and understanding of this construct complementing each other. Combines existing concepts with the fact that emotional intelligence is understood as the ability to identify and control emotions. It is advisable to allocate cognitive, affective and connotative components in the structure of emotional intelligence. The article presents the results of an empirical study of socio-psychological peculiarities of the development of emotional intelligence in youth. The obtained data testify that young people's emotional intelligence has a low level of development. However, at the same time - the average indicators of respondents of youthful age are higher on all scales of the methodology. This confirms the assumption that this construct in adolescence is still formed and continues to develop in youthful age. The peculiarities of development of cognitive, affective and connotative components of emotional intelligence in adolescence and youthful age are analyzed. The age-old peculiarities of constructing these constructs are determined. Less noticeable age differences in the development of the emotional intelligence of young people were in the cognitive component of its structure. Consequently, it is appropriate to assume that the cognitive component of emotional intelligence is formed more rapidly, while the affective and connotative components in adolescence are still underdeveloped. Given the functions that perform these components, this can explain the age-old socio-psychological characteristics of adolescent communication. Prospects for further research are seen in the development and implementation of an effective comprehensive program for the development of emotional intelligence that takes into account the age-old features of young people.

Keywords: emotional intelligence, adolescence, youthful age, emotional awareness, empathy, emotional control, self-motivation, emotional recognition.

Отримано 20.05.2019

УДК 159.9.078

Мирошниченко Сергій Олександрович

СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ ПРАКТИЧНИМИ ПСИХОЛОГАМИ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ

Мирошниченко С. О. Специфіка використання професійного мислення практичними психологами у складних життєвих ситуаціях. У статті проаналізовано поняття професійного мислення практичного психолога, як інструменту прийняття рішень у складних життєвих ситуаціях. Також перераховані характеристики особистості практичних психологів, які приймають участь у практичній реалізації професійного мислення в умовах суб'єктивно актуальних життєвих ситуаціях. Розглянуті особливості суб'єктивного світосприйняття актуальної дійсності, за допомогою яких отримані дані з актуальних схем поведінки у складних життєвих ситуаціях. Подані результати дослідження особливостей компонентів професійного мислення практичних психологів в залежності від їх особистісного світосприйняття.

Ключові слова: професійне мислення, складна життєва ситуація, важка життєва ситуація, світосприйняття, особистість, саморегуляція, рефлексивність, прийняття рішень, творчість.